

Verschenen in:

Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman 30 (juli 2007), p. 26-35

Klein Jan: de bard van de Botermarkt

RIETJE VAN VLIET

Dewyl ik altoos een liefhebber van het regulier ben geweest, ging ik laast van de Regulierstoren [de Munttoren] regulier na den Dam, en door dat regulier voorneemen had ik het geluk van iets irreguliers te hooren. Ik zag een duy**s kleyn Manneke staan op een kleyn stoepje, vlak voor een kleyn winkeltje, verzelt door kleyn Jantje het kruywagens boekkraamertje, kleyn Springopje het quakzalvertje, kleyn Michieltje het wisselaartje, kleyn Jasje het Osjesluys muzikantje, en alzulke driequarts inlandsche Bouloneesche sausysen. Het eerstgemelde Slakken-huys-mannetje had na het my toescheen, tusschen den Haarlemmerhout en het Hoekhuys op halfwege, een Oratie ten voordeele der kontrawaarheden gesmeed, waar over het zich aldus liet hooren [...].¹

Zie hier de literaire onderwereld van Amsterdam, gepresenteerd door Jacob Campo Weyerman in zijn tijdschrift *Den vrolyken tuchtheer* (1729-1730). Een wereld waar een bonte stoet van kobolden straten en stegen onveilig maakte: liedjesschrijvers, broodschrijvers, marskramers, geldwisselaars, muzikanten en kwakzalvers. Amsterdam had met de Duivelshoek zijn eigen *Grub Street*. Het was gelegen rond de Botermarkt, het huidige Rembrandtplein, waar de Amsterdammer zijn vertier vond in theatertjes, koffiehuisen, cafés of hoerenhuizen. Hier ook werd ieder jaar, in september, de grote kermis gehouden, waar jong en oud van heinde en verre naar toe trok.

De beroemdste marskramer in de Duivelshoek is Klein Jan, door Weyerman laatdunkend aangeduid als 'het kruywagens boekkraamertje'. In dit artikel laat ik enkele bewoners van de Duivelshoek aan het woord over de zingende straatventer om hem daarmee uit de coulissen te doen komen. Eerst noem ik een aantal hindernissen die de onderzoeker moet nemen om het beeld van Klein Jan helder op het netvlies te krijgen. Daarna laat ik enkele ooggetuigen aan het woord over de 'bard van de Botermarkt'² en tenslotte gun ik de lezer een blik in de rijdende boekenkraam van Klein Jan.

Populariteit

Vreemd genoeg is de populariteit van Klein Jan in de achttiende eeuw omgekeerd evenredig met de kennis die we nu van hem hebben. Voor een deel heeft dit te maken met de in Nederland nog altijd geringe wetenschappelijke aandacht voor de achttiende-eeuwse literaire onderwereld. Balfort, die een aantal smeugige anekdotes

¹ Jacob Campo Weyerman, *Den vrolyken tuchtheer* 12 (19 sept, 1729), p. 89-90.

² E.F. Kossmann, 'De liedjesdrukken van Klein Jan', in: *Het boek, nieuwe reeks* 25 (1938-1939), p. 121.

van straatzangers weet op te dissen, spreekt van het zeer lage peil van hun muziek,³ hetgeen de stiefmoederlijke behandeling van straatzangers door muziekhistorici zal verklaren. Daar is overigens tegenwoordig wel verandering in gekomen, onder anderen door toedoen van Louis Grijp en Rudolf Rasch.

Ook onder neerlandici en historici is een groeiende belangstelling voor wat de gewone achttiende-eeuwer las, schreef of kocht; – en voor alle verwickelingen daaromheen. De leden van de Stichting Jacob Campo Weyerman hebben zich altijd al betoond als liefhebbers van het ‘ondermaanse’, maar recente proefschriften als van Inger Leemans over zeventiende-eeuwse pornoliteratuur en van Jeroen Salman over almanakken getuigen van een doorbraak. Er is momenteel zelfs sprake van een herontdekking van het pamflet, waarin menig historicus tot zijn verrassing veel bronnenmateriaal aantreft.⁴

Een andere verklaring voor de geringe kennis die we van rondtrekkende mensen als Klein Jan hebben, is dat zij, zolang ze zich aan de wet hebben gehouden, in de archieven weinig sporen hebben achtergelaten. Het vraagt de nodige creativiteit om aan de hand van archivalische bronnen greep op hen te krijgen. In dit opzicht is het onderzoek van Jeroen Salman naar de ambulante boekhandel in de vroegmoderne tijd (tot 1850) moeilijk, tijdrovend en tegelijkertijd veelbelovend.⁵ Hij zal eveneens te rade moeten gaan in de literatuur uit die dagen.

Daarin schuilt echter een probleem. Literatuur heeft door het spel met feit en fictie als historische bron een andere waarde dan bijvoorbeeld notariële akten of rechtbankverslagen. Literatuur biedt de onderzoeker niet zozeer feitenmateriaal, alswel inzage in de opvattingen van tijdgenoten over personen, gebeurtenissen, verschijnselen en wat al niet. Het is de waarheid van de auteur die zich in de tekst aandient, verpakt in een fictieve context, en niet direct de werkelijkheid zoals die zich heeft afgespeeld.⁶ Zeker wanneer het een satirische tekst betreft, waarbij de wereld nu eens 180 graden, dan weer twee maal 180 graden wordt omgekeerd, wordt er een groot appèl gedaan op de literaire zintuigen van de historicus. Die beperkt zich doorgaans veiligheidshalve liever tot eenvoudige teksten als *De Hollandsche spectator*.

De meeste informatie over Klein Jan is te vinden in de verouderde maar nog altijd goed leesbare studie van F.K.H. Kossmann over Nederlandse straatzangers.⁷ Aan de hand van diverse liedteksten schetst hij hun harde bestaan, waarbij hij zich vooral baseert op de teksten uit de liedbundels van Klein Jan. Ook zijn vader, E.F.

³ D.J. Balfort, *Het muziekleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw*, 2e herz. druk, ed. Rudolf Rasch, 's-Gravenhage 1981 (Nijhoffs historische monografieën), p. 39.

⁴ I.B. Leemans, *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700*, Nijmegen 2002; J.L. Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar*, Zutphen 1999; J. de Kruijf, M. Meijer Drees, J. Salman (red.), *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*, Hilversum 2006.

⁵ Zie bijv. zijn informatieve artikel “‘Vreemde loopers en kramers’. De ambulante boekhandel in de achttiende eeuw”, in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 8 (2001), p. 73-98.

⁶ Zie bijv. P. Altena, ‘Literatuur als mogelijk bedrog. Over *De Leevens Byzonderheden, van Johan Hendrik, Baron van Syberg* (1733) van Jacob Campo Weyerman’, in: *Feit en fictie in misdaadliteratuur (±1650-±1850). Uitgave van de Werkgroep Strafrechtsgeschiedenis van de Vrije Universiteit Amsterdam*, Amsterdam z.j. [1985], p.16-17 (ook op www.dbnl.nl).

⁷ F.K.H. Kossmann, *De Nederlandsche straatzanger en zijn liederen in vroeger eeuwen*, Amsterdam 1941 (Patria. Vaderlandsche cultuurgeschiedenis in monografieën 26).

Kossmann, heeft zich met Klein Jan beziggehouden.⁸ Hij beschrijft de collectie van circa vijfhonderd volks- en straatliedjes, gedrukt op 172 bladen, die in het bezit is geweest van respectievelijk Jac. Scheltema en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, maar die sinds 1884 van de aardbodem lijkt te zijn verdwenen. Wel was de oude Kossmann een der eersten die de bundel straatliederen onder ogen kreeg die de Universiteitsbibliotheek Leiden thans (onder signatuur 1497 H 16) in haar bezit heeft. Deze 'verzameling Nijhoff' vertoont opvallend veel gelijkenissen met de verloren gegane Scheltema-collectie, zo luidt Kossmanns conclusie.

Hiermee is het met de oogst wat Klein Jan aangaat zo goed als gedaan. K. ter Laan geeft in zijn *Letterkundig woordenboek* nog een summiere beschrijving van de straatzanger.⁹ André Hanou noemt in zijn commentaar op Weyermans *Vrolyke Tuchtheer* enkele literaire teksten waarin Klein Jan ten tonele wordt gevoerd.¹⁰

Verder is er een levendige sfeertekening van de liedjes van Klein Jan, geschreven door Paul Dijkstra in zijn rubriek 'Uit de STCN'.¹¹ Op de website van de afdeling Vroegmoderne Letterkunde van de Utrechtse opleiding Nederlandse Taal en Cultuur kunnen scholieren en studenten op speelse wijze kennis maken met het literaire universum van Klein Jan.¹² De website van de projectgroep Amsterdamse drukkers, uitgevers en boekverkopers ten slotte, onder leiding van Piet Verkruijse, biedt nog de meeste informatie.¹³

Het wordt tijd dat we de tijdgenoten van Klein Jan zelf eens aan het woord laten.

'Woonagtig in de Geelvinksteeg'

Klein Jan heette eigenlijk Pieter de Vos, van beroep liedjeszanger en straatventer. Volgens de anonieme auteur van de *Nieuwe Haagsche Mercurius* woonde hij in de Geelvincksteeg, bij de Munttoren, en was hij met zijn hondenkar op maandag op de Botermarkt te vinden, op donderdag bij de Nieuwe Kerk en op zaterdag op de Dam:

De zoo genaamde kleyn Jan die met de Liedjes waagen loopt, maakt aan alle Liefhebbers van haar gezondheid bekend, dat hy de 42 door hande Maag Kruyden verkoopt; voor den Engelsman *Daniel Forbes*, die dezelve Kruyden wel 16 Jaaren naast Kleyn Jan op de Booter-Markt heeft verkogt: de voornoemde kleyn Jan is woonagtig in de Geelvinksteeg, over het Latynsche School op Singel, en zit 's Maandags op de Booter-Markt, Donderdags aan de Nieuwe Kerk, en Saterdag op den Dam [...].¹⁴

Het is niet bekend of Klein Jan, net als zoveel liedjeszangers uit die tijd, tijdens het zingen een rolboek achter zich had hangen, met plaatjes van de hoogtepunten uit zijn liedjes.

Nadat hij zijn liedjes ten gehore had gebracht, probeerde Klein Jan zijn gedrukte waar aan de man te brengen. Vaak waren dat vellen, bedrukt en gevouwen tot

⁸ E.F. Kossmann, 'De liedjesdrukken van Klein Jan', p. 119-151.

⁹ K. ter Laan, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*, Den Haag/Djakarta 1952, in voce (www.dbnl.nl).

¹⁰ Jacob Campo Weyerman, *Den vrolyken tuchtheer*, ed. A.J. Hanou, Amsterdam 1978 (Amsterdamse smaldelen), deel 2, p. 323-324.

¹¹ P. Dijkstra, 'Liedjes op het Plein', in: *Neder-L* 3-3-1997.

¹² www.let.uu.nl/nederlands/nlren.

¹³ Zie <http://cf.hum.uva.nl/nhl/Marskramers/index.htm>.

¹⁴ D.v.P., *Nieuwe Haagsche Mercurius*, nr. 5 (16 dec. z.j.), p. 20.

katernen van acht bladzijden, met drie tot vijf liedjes. Zelf noemde hij die katernen 'couranten'.¹⁵ Voor mensen met een wat ruimere beurs had Klein Jan zijn liedjes gebundeld. Ze waren uitgegeven door de boekverkoper Jacob van Egmont, uit de Regulierbreestraat, die net als zijn erfgenamen alom bekend stond om zijn bundels met minneliedjes.¹⁶

Een van die bundels heet *Kleyn Jans konkelpotje*, verwijzend naar de rommelpot waarmee Klein Jan zijn zangkunsten kennelijk muzikaal ondersteunde.¹⁷ In het openingsliedje, dat de functie had van een voorwoord, schrijft Klein Jan over zijn eigen werk als liedjesschrijver:

't Is door hem zelf in Rym gesteld:
Hy heeft het met zyn koude Handjes,
Meest aan zyn Wagentje Gedigt,
Geschreven. 't zyn meest nieuwe Trantjes,
Die hy u hier brengt in het ligt;
[...]¹⁸

In hetzelfde vers schrijft hij dat hij op 'Boere klompen' loopt. Elders, in zijn 'De Lof van Klyn Jans Marsje', opgenomen in de bundel *Vrolyke kramer, met Klyn Jans pleizierig, en vermakelyk Mars-dragende hondje*, draagt de zanger 'Muilen'.

De populariteit van Klein Jan was dermate groot dat zijn bundels in de achttiende eeuw keer op keer werden herdrukt. Van zijn *Vrolyke kramer*, uitgegeven door de nazaten van zijn vaste uitgever Van Egmont, zijn minstens elf drukken op de markt gebracht.¹⁹ Lang niet alle liedjes waren echter van de hand van Klein Jan. De bundels werden aangevuld door navolgers die een graantje trachtten mee te pikken van de opbrengsten van zijn dichterlijke gaven. De genoemde elfde editie van de *Vrolyke kramer*, de enige editie die bewaard is gebleven, bevat onder andere liedjes die met stadhouder Willem IV te maken hebben. Het is onwaarschijnlijk dat die geschreven zijn door onze bard van de Botermarkt. De verder onbekend gebleven Jan Verbeek stelde onder de naam van 'Klein Jan, de Tweede' een compleet nieuwe bundel samen: *De nieuwe Klein Jan, of de vermakelyke tyd-verdryver*, eveneens vol

¹⁵ E.F. Kossmann, 'De liedjesdrukken van Klein Jan', p. 119-120.

¹⁶ Zie bijv. E. Wolff en A. Deken, *Historie van mejuffrouw Cornelis Wilschut*, deel 1, 's-Gravenhage, Isaac van Cleef, 1793, p. 161 (www.dbnl.nl).

¹⁷ Een 'koenckelpot' is een aarden pot met daarover een varkensblaas. Het rietje dat door de blaas heen en weer werd bewogen, zorgt voor een aanhoudende sonore brom. Volgens de website www.let.uu.nl/nederlands/nlren zou een konkelpotje een buikorgeltje zijn; Salman vertaalt konkelpotje als 'Gossip Pot' in zijn 'Between reality and representation. The image of the pedlar in the 18th century Dutch Republic', in: M. van Delft e.a., *New perspectives in book history. Contributions from the Low Countries*, Zutphen 2006 (Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel, nieuwe reeks 7), p. 196.

¹⁸ *Kleyn Jans konkelpotje, of het pleyzierige en vermakelyke Vossenburgje. Gerymt door Pieter de Vos, of de zogenaamde Kleyn Jan. Zynde voorzien van klugten, vryagies, herders gezangen, zeemans deunen, mey, bruylofts, drink en afscheid liedjens. Alles op de nieuwste en aangenaamste voysen die hedendaags gezongen werden*, Amsterdam, Jacobus van Egmont, 1714, p. 2.

¹⁹ *De vrolyke kramer met Klyn Jans pleizierig en vermakelyk mars-dragend hondje. Bestaande in de aangenaamste gezangen, op de nieuwste en hedendaagsche voizen. Op nieuws overzien, verbeterd en vermeerderd met verscheide nieuwe liederen en schoone figuren*, Amsterdam, erven weduwe Jac. van Egmont [na 1749], 11e verm. dr.

met sensationele volks- en straatliederen over liefde, vrijages, moord en andere lichtmisserijen.²⁰

Was Klein Jan werkelijk een onderkruiper, een lilliputter, zoals Weyerman de lezer wilde doen geloven? Of was het *jalousie de métier* die Weyerman zijn broodschrijvende en zingende collega deed kleineren en zwart deed afschilderen? Een raadsel. Een andere ooggetuige gaf echter een vergelijkbare beschrijving. Dat was de Haagse acteur en toneelschrijver Jan van Hoven: geen onbekende in de Duivelshoek van zijn eigen woonplaats, de Paddemoes. Volgens hem was Klein Jan zo klein dat hij niet bij de bel kon.²¹ Maar of deze geringschattende bewoordingen niet ook ingegeven waren door broodnijd, daarover tasten we in het duister.

Weyerman verwijst in zijn *Vrolyke tuchtheer* herhaaldelijk naar het kleine postuur van de straatzanger-marskramer en ziet er geen been in om hem ook nog een louche karakter toe te dichten. Zo beschrijft hij een ontmoeting met Klein Jan in het 'Jooden quartier', bij de Munttoren. Weyerman betreedt daar een 'Hebreeuwsche wynkelder' om er zijn dorst te lessen. Een obscuur gezelschap van joodse cafégangsters passeert vervolgens de revue. Dan wordt Weyerman ineens een 'kleyn pikzwart smousje' gewaar, zittend op de houten kruk

eertyds by hem gebruikt op de Osjessluys [stenen brug over het Spui], om van deszelfs hoogte eenige wonderbaarlyke luchtvertooningen, en Sileesiesche bloed- en moordgezangen, uyt te venten aan de nieuwsgierige lanterfantien.²²

Het zijn weinig eervolle bezigheden, die Weyerman de kleine liedjeszanger toedicht. Deze zou een beurzensnijder zijn, een waarzegger: beschuldigingen die overigens altijd aan het adres van joodse krabbelaars werden geuit.

De roemruchtige Haagsche faam (1719; 4e dr. 1721) is veel positiever over Klein Jan. Hierin wordt hij afgeschilderd als succesvol koppelaar van mangrage meisjes. De liedbundel bevat een vers waarin een meisje alles in het werk stelt om maar aan een vrijer te geraken. Om haar doel te bereiken zal ze 'door Kleyn Jan zijn Liedtjes bekend maken en zetten 't daar onder an, op hoop dat ik zal raaken zoo aan de Man.'²³

De inhoud van Klein Jans hondenkar

Als we de ooggetuigenverslagen mogen geloven had Klein Jan inderdaad een dwergenpostuur. Hij zat bij zijn optreden op een kruk en begeleidde zichzelf vermoedelijk met een rommelpot. Zijn koopwaar zat in de hondenkar, die hij altijd bij zich had. Daarin zaten zijn 'twee duysent Lijdtjes', gedrukt in gotische letters op grof papier, vaak versierd met grove houtsneden die dikwijls uit zeventiende-eeuwse liedboekjes waren overgenomen. Men kon de liedjes van Klein Jan kopen op een

²⁰ [Jan Verbeek], *De nieuwe Klein Jan, of de vermakelyke tyd-verdryver. Inhoudende alle de plezierigste en nieuw uitgekomen gezangen, drink-liederen, enz.*, Amsterdam, erven weduwe Jac. van Egmont, z.j., 4e dr.

²¹ Jan van Hoven, *Leedige uren*, 's-Gravenhage, Pieter van der Burg 1720, p. 120

²² Jacob Campo Weyerman, *Vrolyke tuchtheer* 14 (3 okt, 1729), p. 108.

²³ *De roemruchtige Haagsche faam, of de nieuwe Amsterdamsche fonteyn. Verçiert met [...] minneliederden, herders en matroose gesangen*, 4e druk, Amsterdam, J. van Egmont 1721, p. 33; cf. E.F. Kossmann, 'De liedjesdrukken van Klein Jan', p. 121.

papierstrook, als los katern en als bundel. Klein Jan verkocht echter meer dan alleen zijn eigen liedjes. Ook voor een bundel als *Thirsis minnewit* (1654), een van de bekendste en meest herdrukte liedboekjes, kon men blijkens 'De Lof van Klyn Jans Marsje' bij hem terecht.

In een andere aflevering van de *Vrolyke tuchtheer* dan de hierboven aangehaalde brengt Weyerman opnieuw verslag uit van een bezoek aan de Botermarkt. Daar zag hij een boekwinkel, 'op een kruywagen gerangeert, en voortgesleurt door een gekrolde waterhond, die 'er vry beter uytzag als zyn meester den Bibliothekaris, die een mannetje scheen, dat leelyk, kleyn en boos was [...]'.²⁴

De denigrerende toon waarmee Weyerman de blauwe boekjes beschreef die op de kar te koop lagen, was voor Simon van Leeuwen, de anonieme auteur van *De broederlyke vermaning voor de zoogenaemde Vrolyke tugt-heer* (1729), aanleiding om op verontwaardigde toon uit te roepen dat Weyerman niet moest doen alsof zijn *Tuchtheer* alleen in nette boekhandels te koop was. Integendeel, de *Tuchtheer* was zeer zeker ook op deze hondenkar te koop:

ik neem in dat geval de party van den hond niet maer wel van dien arme bloed, die zyn kost zoekt te winnen, met aen de Menschen uw en andere haer Geschriften aen te biën en te verkoopen, nog gelukkig als zy zodanige Ontfanger van de verteerde Kosten gaen of in de Boekverkopers Winkels leggen te beschimmelen, of zouwt gy wel zo dwaes willen weezen van u te verbeelden dat uw Geschriften en wel voornamentlyk het laeste dat Wekelyks uytkomt, alleen in de Bibliotheek van d'Academien en die van Geleerde Luyden, haer plaets zoude moeten hebben. Daer hebt gy immers te veel verstand toe om dat te gelooven, waerom affronteert gy dan die Man die zodanige grollen verkoopt, of is het om dat gy een zo voornaem Paleis of Woning in de Lombertsteeg daer gy op het Vengster zit en pronkt hebt verkooren?²⁵

Verder konden belangstellenden bij Klein Jan terecht voor toneelteksten. Jan van Gyzen (1668-1722), ook zo'n illustere bewoner van de Duivelshoek, sprak smalend over de goedkope teksten die bij de hondenkar van de hand gingen. Hij had het daarbij vooral gemunt op de trouweloosheid van Klein Jan, die zelfs zijn eigen boekverkoper, Van Egmont, een kunstje flikte. Wat was het geval? Van Gyzen was net als Klein Jan een beroepsdichter. Ze waren concurrenten, lieten hun werk allebei drukken bij Jacobus van Egmont, maar richtten zich op verschillende segmenten van de literaire markt. Van Gyzen produceerde vanuit zijn gedichtenwinkel in de Rozenstraat zijn *Amsterdamsche Merkuuren* (1710-1722). Daarin schreef hij onder andere over een nadruk van zijn kluchtspel *De varke markt* (1712; nadruk 1713), waar hij zelf geen enkele bemoeienis mee had gehad. Boosdoener was de Amsterdamse boekverkoper Jacob Brouwer, gevestigd aan de Eglantierstraat, bij de Tweede Dwarsstraat. De nadruk staat bomvol met fouten, klaagde de auteur, en het is nog minder waard dan wat Klein Jan ervoor vraagt:

Het is in twaalve op een blad papier gebrogt,
Werd met Kruywaagens door *Kleyn Jan* langst straat verkogt,

²⁴ Jacob Campo Weyerman, *Vrolyke tuchtheer* 18 (31 okt, 1729), p. 137.

²⁵ [Simon van Leeuwen], *De broederlyke vermaning voor de zoogenaemde Vrolyke tugt-heer* 1 (22 nov. 1729), Amsterdam, Pieter Aldeweerd. Cf. J. Campo Weyerman, *Vrolyke tuchtheer*, ed. Hanou. deel 2, p. 368.

Voor zeer kleyn geld, hoewel het nog veel minder waard is [...]²⁶

Ook de boertige toneelschrijver Jacob Rosseau, die met het tijdschrift de *Nieuwe Amsterdamsche postryder* (1718) het succes van zijn vroegere vriend Van Gyzen probeerde te evenaren, situeerde zijn taferelen op en om de Botermarkt.²⁷ Met dit periodiek, dat net als de *Amsterdamsche Merkuuren* werd uitgegeven door Van Egmont, ontvoerde Rosseau zich als een serieuze concurrent van Van Gyzen. Deze beschouwde de betrokkenheid van zijn uitgever bij de *Postryder* dan ook als verraad en vertrok naar diens concurrent Hendrik van Monnem. Een ruzie tussen Van Gyzen en Van Egmont, tussen Van Egmont en Van Monnem, en tussen Van Gyzen en Rosseau, was het gevolg. Die werd op straat breed uitgemeten door de lopers van de mercuren. Helaas heb ik in de bundels van Klein Jan hierover geen toespelingen op gevonden, maar ongetwijfeld zal de straatzanger ervan op de hoogte zijn geweest. En wellicht ook zelf mercuren in zijn kar hebben gehad.²⁸

Rousseau hield het spoedig na zijn tijdschriftenavontuur voor gezien en verlegde zijn schrijversloopbaan in de richting van het theater. Zijn toneelstukken lardeerde hij met volksdeuntjes en bekende straatliedjes, die de toeschouwers vermoedelijk uit volle borst konden meezingen. Het heeft er veel van weg dat hij zich heeft laten inspireren door Klein Jan. Zo speelt in *De booter-markt* (ca. 1710) een liedjeszanger mee die, opgezadeld met de omineuze naam Rotkeel, op de Botermarkt luidkeels zijn waar aanprijst voor drie duiten per twee liedjes:

'k Heb Lietjes waardig om te Zingen of te Leesen,
Elk op een zoete Voys. 'k heb ook het raar geval
Van Julfus Flodderbroek, die in een Paarde Stal
Na Kievids Eyren sogt, en diergelyke dingen,
Plysierig om en een geselschap op te singen.²⁹

Ook in het toneelstuk *De zingende kraamer* (1708) voert Rosseau een liedjeszanger ten tonele, deze keer als hoofdpersoon Krispyn. Diens collega is – Rosseau noemt hem met naam en toenaam – Pieter de Vos, alias Klein Jan:

[...] want ik heb lietjes ook te koop, dat moetje weten,
Ja meer als die vend die *Pieter de Vos*, of Kleyn Ian werd geheeten
Dog ik geefze goet kooper, schoon dat hy 'er mee langs straad kruyd,
Zo moetje hem altyd een oortje voor 't stuk gee-,
ve, en ik geef de kust en keur voor een duy,
En dat is ook gezet Gelt, dan valter niet af te dingen.³⁰

²⁶ *Jan van Gysens 18de. maandaagse Amsterdamsche Mercurius*, deel 3, Amsterdam, Jacobus van Egmont, 9 januari 1713 (ook op: www.letteren-online.nl). Het bedoelde kluchtspel *De varke markt*, Amsterdam, Jacob Brouwer 1713, 2e druk [=nadruk], staat in facsimile op de website van Ceneton (B2864).

²⁷ Mogelijk is hij dezelfde als Jacobus Rosseau, getrouwd met Gerritje Ploeg, die zijn zoon Petrus op 7 maart 1701 liet dopen in de rooms-katholieke kerk De Posthoorn te Amsterdam. GAA, klapper doopregisters, p. 319. De *Postryder* verscheen op naam van ene J.R., achter wie Van Gyzens vroegere vriend Rosseau schuilging. C.J. Gimpel, 'Jan van Gijsen, de Amsterdamsche volkspoëet', in: *Jaarboek Amstelodamum* 17 (1919), p. 108.

²⁸ R. Beentjes, '... En de man hiet Jan van Gyzen. Een verslag van twaalf jaar lief en leed in *Jan van Gysens Weekelyksche Amsterdamsche Merkuuren* (1710-1722)', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 17 (1994) 1, p. 1-14 (ook op www.dbnl.nl).

²⁹ Jacob Rosseau, *De booter-markt*, z.dr. ca 1710, r. 489-490, 504 (Ceneton B6732; fulltext op website Ceneton).

³⁰ Jacob Rosseau, *De zingende kraamer, of vermaakelyke Krispyn*, Amsterdam, Niklaas Dor 1708, p. 10.

Deze Krispyn heeft veel meer op zijn kar liggen dan alleen drukwerk van divers allooi. Brillen, spiegeltjes, kaarsensnuiters, potloden en pennen, kwakzalversproducten: alles prijst hij aan.³¹ Vooral de aanwezigheid van kwakzalverswaar doet denken aan een passage in Weyermans *Vermakelyk wagenpraatje* (1739) waar 'Botermarkts Quakzalvertie, Jantie klimop' verzucht dat hij te oud is om boekverkoper te worden en bovendien niet in staat is 'om te kunnen dwingelanden over myn leerjongens, nog den beest te speelen over myn blad-schryvers.'³²

Betrouwbaarheid ooggetuigenverslagen

Of het nu toneel is, een gedicht, of proza in welke vorm dan ook: altijd is er sprake van een literaire constructie van de werkelijkheid zoals de auteur die zag. Literatuur als zodanig is daarom een uitstekende bron om opinies te achterhalen; om de beeldvorming over, in dit geval, Klein Jan te reconstrueren. Toch blijft de vraag in hoeverre de literaire getuigenissen over de liedjesverkoper objectief feitenmateriaal opleveren. Maakten Weyerman, Rosseau, Van Gysen en Van Hoven bijvoorbeeld geen deel uit van een roddelcircuit, waarbij juist zij gebaat waren bij het zo onguur mogelijk afschilderen van hun concurrenten? De krochten van het literaire bedrijf waren immers bij uitstek de plaats waar Amsterdammers – ook uit de literaire bovenwereld – hun lastercampagnes aan het papier toevertrouwden.

Wanneer Rosseau zijn Krispyn laat uitroepen dat zijn liedjes goedkoper zijn dan die van Klein Jan, kostten Krispijns liedjes dan inderdaad slechts een duit (1/8 van een stuiver) en die van Klein Jan maar liefst het dubbele, namelijk een oortje? Wanneer Weyerman schrijft over het 'kleyn pikzwart smousje', doelt hij dan werkelijk op Klein Jan? En, in het verlengde daarvan, was Pieter de Vos inderdaad een joodse krabbelaar die met zijn tengels niet van andermans spullen kon afblijven? We weten het niet. Ook de opmerking van Van Hoven over het dwergenpostuur van Klein Jan moeten we misschien met een korreltje zout nemen, want ofschoon Pieter de Vos geen lange slungel zal zijn geweest, hem neerzetten als een literaire onderkruiper kan natuurlijk bedoeld zijn om de eigen grootsheid te accentueren.

Onderzoekers die literatuur als historische bron nemen, moeten er dus altijd op bedacht zijn dat broodschrijvers hun concurrenten uit broodnijd zwart willen maken. Archiefonderzoek blijft daarom noodzakelijk om geruchten te kunnen ontzenuwen dan wel om ze werkelijkheid te laten worden. Zo laat Salman in zijn hierboven reeds aangehaalde artikel over de ambulante boekhandel zien hoe gebeten de Amsterdamse boekverkopers in 1712 waren op de straathandelaren, die 'Pasquillen of nagedrukte Boekjens' verkochten. Daar tegenover stond echter dat dezelfde boekverkopers uit de bovenwereld voor de distributie van hun uitgaven veel profijt hadden van de straathandel. De marskramers hadden behalve liedbundeltjes en volks- en kinderboekjes ook mercuren, gelegenheidsdrukwerk, almanakken en prognosticaties bij zich. Bovendien kon men bij deze rondtrekkende boekverkopers terecht voor allerlei snuisterijen, brillen, medicijnen en naaigereedschap.³³

³¹ Voor een moderne vertaling van een fragment hieruit, zie Gerrit Komrij (red.), *De drekpoëten. Uit het werk van Salomon van Rusting, Jan Goeree, Hermanus van den Burg en consorten*, Amsterdam 2002 (Samdwich-reeks 2), p. 38-40.

³² Jacob Campo Weyerman, *Vermakelyk wagenpraatje*, ed. G. Maréchal, Muiderberg 1985 (Populaire teksten uit de late Republiek 2), p. 127-130.

³³ J. Salman, "Vreemde loopers en kramers", p. 81 e.v.

Dergelijke gegevens bevestigen de eigentijdse berichten over Klein Jan. Dat is tevens het geval wat het imago van liedjeszangers betreft. Salman verklaart op grond van archivalisch materiaal hun slechte naam uit het feit dat ze nogal eens in aanraking kwamen met justitie: nu eens wegens losbandig gedrag, dan weer om gepleegde misdaden of om verstoring van de openbare orde.³⁴ Dit is het beeld dat ook Weyerman bij voortdoring neerzet. Neem zijn kluchtspel de *Antwerpsen courantier* (1705), geschreven nadat hij zojuist zijn woonplaats Antwerpen had ingeruild voor Londen. In een kroeg probeert de drankzuchtige smartlappenzanger Diel Moesel de kastelein een brandewijntje te ontfoetselen terwijl hij over zijn beroep spreekt:

Gay en piste niet as Tranen, soo beweeglayk is de sank:
As gay maar een veers hoort, huylde al ou leeven lank.³⁵

Het is duidelijk niet het niveau van Pavarotti dat de Antwerpse bard ten gehore brengt. Maar dat deert de andere kroegtijgers niet. Ook aan de tap zit Frans Houvast, 'Krâmer van blau boekjes'. Luister hoe hij over zijn rijk geschakeerde assortiment en afbraakprijzen opschept:

Ben de kurieus? soekt myn meers [marsje] vry deur en deur
Sied dat tractaetken eens van 't bloedt af triekken 'tis beschreven door een
Procureur;
Hier is een ander Remeedie tegens de vaak en sluymerende droomen,
Beschreeven deur een persoon die God betert niet deur syn schulden weet te
koomen.
Daer is een secreet om schouwen te veggen, beschreven door Democritus:
Hier is een comparacy tusschen een Diefleyer en een schorpioen: door
Lucretius.
Al weer wat anders: om een klok te maken (tis 't frayste van ou leven,)
Die altyt d'uren van geldt leenen slaed, en noyt die van weerom te geven.
Hier hedday een boekske beschreeve door een habile mathematicus,
Tegens de getroude, die in 't teeken van *Virgo* meene te slapen en opstaen in
Capricornus.
[...]
'K heb hier nog een traktaatke van een sekere Romyn
Maar 't is de de *Prohibitis*. dats te zeggen datse door gelt te becomen zyn.
Want de boekverkoopers syn soo consentieus en nau van leven:
Dat ger geen een uyt haar handen kryght, sonder ses maal de weerde te
geven.
Heb der sin in sp[r]eeckt? 't is tot dienst van de messieurs?³⁶

De marskramer is nauwelijks uitgesproken of Diel Moesel begint zijn jammerlijke liederen ten gehore te brengen. Door ontroering overmand houden de gasten hun hoeden voor hun gezicht, waarna de zanger de kans grijpt en er met de 'Meersch met boekken' vandoor gaat.

Klein Jan verenigt het Antwerpse tuig van de richel Diel Moesel en Frans Houvast in één persoon. De nauwelijks verhuide beschuldiging van Weyerman aan het adres van Klein Jan, dat hij niet van smetten vrij was, kan uit de lucht gegrepen zijn maar

³⁴ Ibidem.

³⁵ [Jacob Campo Weyerman], *Besweering van den desperaten Antwerpsen courantier. Kluchtspel*, Brugge, bij Jacob Bernaarts 1705, p. 3. Met dank aan Jan Bruggeman die mij op deze passage wees.

³⁶ Ibid. p. 6, 8.

heeft gezien de slechte reputatie van andere liedjeszangers beslist een hoog werkelijkheidsgehalte.

Toch blijft achterdocht geboden. Zelfs een onschuldig ogende opmerking over de dagen waarop Klein Jan op de Dam te vinden was, kan een grap zijn, bedoeld om de vaste toeschouwers van Klein Jan op het verkeerde been te zetten en Klein Jan van zijn klantenkring af te helpen. Een vergelijkbare streek werd later in de achttiende eeuw, ten tijde van de patriotse revolutie, ook uitgehaald door patriotse boekverkopers die hun pamfletten voorzagen van orangistische verkoopadressen.

Terug naar de ooggetuigenverslagen over Klein Jan. In archieven zijn nog geen bronnen aangetroffen die bewijzen leveren voor de tot dusver bekende informatie over de zingende straatventer. We moeten het doen met vergelijkbare gegevens over andere ambulante handelaren die wel zijn aangetroffen. De veelheid aan verwijzingen in contemporaine literatuur vergroot de mate van waarschijnlijkheid ('waar rook is, is vuur') maar bewijzen kunnen die vindplaatsen helaas niet leveren. Over Klein Jan is daarom het laatste woord nog altijd niet gezegd. 🐼

Bijlage

De Lof van Klyn Jans Marsje

Uit: *De vrolyke kramer met Klyn Jans pleizierig en vermakelyk mars-dragend hondje* [...], Amsterdam, gedrukt bij de Erven de Wed. Jacobus van Egmont, 11e druk [na 1749], p. 33-35. In afwijkende spelling ook verschenen in: *De vrolijke kramer met Klijn Jans pleizierig en vermakelijk Mars-dragend hondje. Bestaande in de aangenaamste gezangen op de nieuwste en hedendaagsche voorisen. Op nieuwe overzien en vermeerderd met verscheide nieuwe liederen*, Amsterdam, Van Holkema & Warendorf N.V. 1946, p. 5-9.

Stem: De Poen die is Verhaard

Liefhebbers van de Zang,
Hier valt al weer te Zingen,
Lief-hebbers van de Zang,
Hier kunje weder lang;
Kom Zing Klyn Jan zyn Lof,
Hy is het dubbel waardig;
Kom Zing Klyn Jan zyn Lof,
Tot aan het Sterren Hof.

De Jeugd is heel verblyd,
Wanneer 't begint te Dagen;
De Jeugd is heel verblyd,
Zoo dra Klyn Jantje Reid,
Zyn Hondje voor de Mars,
Gelyk een snogger Beesje;
Zyn Hondje voor de Mars,
Die Man die is niet Bars.

Straks roept hy Overluid,
Liedjes en Liedeboeken;
Straks roept hy Overluid,
Koop Liedjes, zoek wat uit;
Wilje een Prullekraam,
Of Negen Zang Godinnen;
Wilje een Prullekraam,
Zo eist het by de naam.

Hy weet het op een prik,
Te vinden in zyn Marsje;
Hy weet het op een prik;
Viva des roept hy schrik,
Want in gants Holland is,
En is niet zyns gelyken,
Ja in ons Land gewis,
Geen zyns gelyken is.

Al wat men noemen kan,
Van Boekjes of van Liedjes,
Al wat men noemen kan,
Dat vind men by de Man:
Hy is geheel Beleeft
En Vriendelyk in 't Spreken,
Hy is geheel Beleeft,
Als hy iets overgeeft.

Men ziet hem 's Morgens
vroeg,
Tot 's Avonds toe Braveeren,
Men ziet hem 's Morgens
vroeg,
Tot 's Avonds laat genoeg;
De Vriend verzuimt geen tyd,
Zyn Hondje dat speeld meden,
De Vriend verzuimt geen tyd,
Maar is Daagelyks vol vlyt.

Zo draaft hy uit zyn Huis,
Door Straaten en langs
Gragten,
Zoo draaft hy uit zyn Huis,
En hy heeft geen Abuis,
Zo kan je 's Maandags hem,
Op 't Botermarkje vinden,
Zo kan je 's Maandags hem,
Haast vinden aan zyn Stem.

En Saturdags dan is,
Hy aan den Dam te vinden
En Saturdags dan is,
Hy aan den Dam gewis
En zet zyn Neering voort
Gelyk een Man met Eeren
En zet zyn Neering voort,
Gelyk een Man behoord.

Dan komt 'er een die Vraagd
Na Thirsis Minnewetten,
Dan komt 'er een die Vraagd,
Na het geen dat hem behaagt:
De tweede zeit Wel aan,
Geef my een Konkelpotje:
De derden eist een Lied,
Voor vyftig Jaar geschied.

De vierde roept, Klyn Jan,
Kom geef een Scharremoesje:
De vyfde vraagd Klyn Jan,
Hoe veel een Haverman
En zo wind hy al vast,
Zyn Kost niet te mispryzen,
Met Boekjes, Liedjes en
't Geen ik niet noemen ken.

Men ziet hem zelve mee,
Veel Snaakze Deuntjes
Schryven,
Men ziet hem zelve mee,
Tot zulke dingen ree:
Het Hondje by de Mars,
Klyn Jantje op zyn Muilen,
Wat wil men meer op Aard,
Als dat men 't Kosje gaard.

Oorlof dan Zangers weet,
By hem is 't al te vinden,
Oorlof dan Zangers weet,
Hy 's tot u Dienst gereed;
Vermeld dan nevens my,
Zyn Lof op zoete Thoonen,
Vermeld dan nevens my
Zyn Lof Verheugd en Bly.